

наше національне лихо! Хоч воно й слабе та зникає там, де національна свідомість і розвій поступають значнійше, але там власне, де наш національний рух найслабший, найтоньший, там він найгірше й рветься від сих боїв за слова, за якими люде тратять і сили і охоту до діл.

Буяли сі бої за слова по цілій землі нашій, „від Карпатів аж до Дону.“ В Галичині, в перших початках народнього руху люде не бачили нічого важнішого над суперечки про те, в якій мірі книжна, літературна мова має черпати з діалектів народніх, а в якій мірі основуватися на старій книжній мові. П'ятидесяті й шістдесяті роки, найглухіші часи, коли галицьке громадянство в пільмах реакції зовсім зблизлося на бездорожжя, навіки стративши безцінний для політичного і культурного свого розвою час,—сі найтемніші часи були власне наповнені суперечками про мову й правопис. І коли живіші елементи громадянства, що стали провідниками руху народнього, демократичного, українського, скоро обтрусили з себе схоластичні суперечки, то реакційна, т. зв. староруська або як тепер її звуть звичайно—московильська частина галицького громадянства, зісталася й по теперішній день з памоками, забитими тими язовими й правописними суперечками. Фонетичну правопис, заведену в галицьких школах, урядах, народніх українських виданнях, вони досі уважають мабуть найбільшою бідом, яка коли небудь спадала на галицьку землю. Раз-у-раз піднімають гадку про те, щоб вислати депутацію до цисаря та просити, аби скасував фонетику. Далі чубляться вони за мову між собою і з „українцями“, а зати́ми суперечками про мову і правопис лишають облогом, з своєї сторони, поле просвітньої й культурної роботи, де працюють головно ті, які обминають сіязикові суперечки на далі, пізнійшим поколінням зіставляють відібрати кукіль від зерна, а пильнують того, щоб на тій мові, яка виробилася вже і виробляється далі, дати як найбільше реального знання, освітнього, культурного й політичного матеріалу своєму громадянству, своєму народові.

І на Україні російській найтемніші часи—сімдесяті і вісімдесяті роки, по указі 1876 року, також кишіли суперечками про мову й правопис. І підіймали сісуперечки, як у Галичині москвофіли, так і тут переважно люде мало прихильні або й зовсім неприхильні розвоєві української народности, далекі від народу, від його освітніх і культурних інтересів. Неохочі до нового літературного українського руху, вони нападалися на українські писання, чіпляючися незвичайних для них або на ново-утворених слів—„кованих“, як вони говорили: докоряли українським письменникам, що вони пишуть мовою не народньою, видуманою; жадали, аби книжки українські писано мовою Котляревського, Квитки, Шевченка. Їх закиди підхоплювали й далі розвивали вже явні вороги українства, висловлюючи різні „словечка“, щоб збридити публіці нову українську літературу, та приготовляли мотиви й оправдання для правительственних репресій своїми поголосками, що український рух, літературну мову, літературу *умисно* творять кружки сепаратистів, „нав'язуючи“ народові небувалі, незвісні йому стремління, видуману, нікому незрозумілу мову, вікому непотрібну літературу. Як відомо, правительственні заборони мотивувалися та боронилися покликами на такі голоси „більшинства малороссов“. З другого боку великій частині українського громадянства, байдужій для національних інтересів, відірваній від народу, від народньої мови, така „критика“ української літературної мови давала оправдання її недбалства, байдужности, національного ренегатства, і вона теж охоче повторяла балачки про „ковані“ слова, „видуману мову“, і т. д. люде ж, заінтересовані народнім українським рухом, щоб не підливати оливи в огонь, не давати нового матеріалу неприхильникам українства, старалися обминати критику мови. Вони зрідка виступали з нею, а роботу над її виробленням вели потиху, обмінюючись з товаришами замітками своїми, вносячи поправки, показуючи на невідповідність того, чи иншого вислову, але рідко виступали з тим в пресі.

І так от на Україні російській, так само як і в Галичині язові нападки, суперечки, глузування зісталися при людях далеких від літературного українського руху, мало навіть ознайоми́ених з українською мовою, і літературною, і живою. За нападами на слова „ковані“ пішли

Про мову.

Між тими нечисленними язвами, гіршими від єгипетських, які точать українство, дуже важне місце займають суперечки про мову, правопис. Скільки непорозуміннь, ростіян, неохоти вони викликали й викликають далі! Як руйнують і без того слабкі сили нашої інтеллігенції, як деморалізують публіку з народа та пів інтеллігенції! Просто се

глузування, нарікання на слова „галицькі“. Ними виправдували свою байдужість і недбалість різні люди, які „не мали часу“, а головнo-охотнo познайомитися ближче з українським письменством, з літературною мовою: не можуть, мовляв, стерпіти „галицьких“ слів, і через те не хочуть читати книжок чи газет, писаних такою незрозумілою мовою. І хоч потім виявлялося дуже часто, що слово, яке так образило народне чуття шановного земляка, зовсім не галицьке, а народне українське, або утворене на Україні, українськими письменниками. — дарма! Шановний земляк і український патріот, „не вникая аргументам“, вже відкинув одну, другу, третю українську книжку, журнал, газету, загнав оцим сім кольок в печінку редакторам, авторам і видавцям, які будуть довго ломити собі голову, якою б такою українською мовою писати, щоб вона була зрозуміла, приваблива і мила українським землякам, що давно забули (або й ніколи не знали) українську мову. — і почваляв собі до єдиної зрозумілої, єдиної рідної й близької усім таким „правдивим Українцям“ — російської книжки чи газети.

(Далі буде)

М. Грушевський.

Про мову.

II.

Українству приходить ся жити й розвиватися в дуже трудних обставинах. Інстинкт самоохорони наказує нам дбати всіма силами від летаргічного стану, в яким держали український народ правительственні заборони, перейти як найскорійше до діяльного міцного життя національного, коли хочемо жити, а не підпасти процесу розкладу й умирання. Першим же й невідмінним засобом і знарядом національного життя являється куль-

турна мова, здатна служити органом культурного життя в усіх сферах і сферах його. Без такої культурної мови, придатної не тільки „для домашнього употреблення“, для етнографічних оповідань чи легеньких популяризацій, але здатної на орган чи науки, чи публіцистики, чи ділового ужитку,—не могли б ми й на крок вперед поступити. І не можна сказати, що б у нас такої мови не було зовсім. Протягом останніх п'ятидесяти літ вона вироблялася неустанно, прилаштовуючись чи то до потреб наукового мішлення, чи до малювання інтелігентного життя, чи підбираючи слова до шкільної або юридичної термінології. Через ті заборони, що раз-у-раз перепиняли поступ і розвій українства в Росії, ця робота над мовою, як загалом робота над культурним розвитком українства, велася більше на ґрунті галицьким, як на російській Україні. Але через це назвати цю культурну мову, що вироблялася тою півстолітньою роботою, „галицькою“ не можна ніяк, хоч і часто її так називають. Не вірно се, й кривда українцям з Росії, які велику участь брали у виробленні сеї мови і нестерті впливи українські на ній положили Куліш, Драгоманів, Кониський, Нечуй-Левицький, Комар-Уманець, не кажучи за молодших, мали на вироблення сеї культурної мови безперечно більший вплив, ніж котрий небудь з галицьких письменників, їх сучасників. Та й самі галичани, починаючи від перших проб народних видань, від козакофільства 1860-х років, і до новітніх часів, все йшли до України, до зближення з нею і в мові, і в літературній манері і в культурі. Були й не переводяться старовіри галицькі, які против того українства підворкують, але не вони давали тон галицькому культурному життю, а люде, що найбільше віддавали себе народному українському поступові, раз-у-раз вели його свідомо до тіснішого зближення з Україною. І коли взяти мову теперішніх навіть чисто галицьких письменників та порівняти її чи з книжною галицькою мовою 1850-х років, чи з галицькими народними діалектами, то побачимо величезну різницю, незмірний поступ у зближенню до того українського наддніпрянського говору, який послужив основою української літературної мови. Письменники ж українські, що уживали сеї нової літературної мови, розуміється, стояли до того українського наддніпрянського говору ще ближче.

Очевидна річ, за ті п'ятдесят літ до повного викінчення, до кристалізації ся культурна українська мова не дійшла й не могла дійти. В ній багато доводиться чистити, шліфувати, полірувати; багато в ній такого, що було ужите чи зложене на швидку руку, й чекає, щоб замінили його висловом чи оборотом ліпшим, більше відповідним духові української мови.

Особливо багато такого в складні, в синтаксисі сеї культурної мови. Коло того треба працювати, багато працювати—се робота для цілих поколінь. Але ігнорувати сю культурну мову, виробляти такими тяжкими трудами кількох поколінь, відкинути її, спуститися наново на дно й пробувати незалежно від тої „галицької“ мови, творити нову культурну мову з народних українських говорів наддніпрянських чи лівобережних, як де-які хочуть тепер—се був би вчинок страшенно шкодливий, хибний, небезпечний для всього нашого національного поступу. І ті земляки наші, що гудять, й гидують, і иншим збриджують, дискредитують сю культурну мову, лиху послугу роблять тим українству. Закидають їй, що вона незрозуміла і народіві й інтелігенції—тії, розуміється, яка оддалік стояла від літературного українського руху. Се правда. І читач з народу, що не держав у руках українські книжки, і інтелігент український, що до сі, як некрасовський генерал, „за множеством смотровъ, разводовъ и парадовъ“ не мав часу інтересуватися книжкою—українською розуміється, і має час то ще менший запас українських слів, ніж читач з народу—вони знайдуть у

книжці, писаній українською літературною мовою, не одно незрозуміле незвичайне для себе. Та инше слово може здатися дивним, прикро залунати для уха. Але щож робити? Чи думаєте, що селянин німецький або французький, непризвичаний до мови, більше второпав в літературній мові своїй? Ніколи в світі! Він мусить учитися їй, коли хоче розуміти. Так само селянин великоруський чи польський, болгарський чи чеський, беручи книжку писану літературною мовою, знайде в ній безліч слів чужих, незрозумілих, дивних, яких зміст, толкуючи на здогад, він зрозуміє хибно. Там школа його навчить розуміти цю мову;—і коли не присвоїть йому сеї культурної мови, то хоч зблизить до неї і тому там перехід до неї здається лекшим, менш помітним. У нас школа сього не робить, а навпаки ослаблює, забиває почуття своєї мови, призвичає до культурних термінів чужих, однаково селянина як і інтелігента. Наслідком того якийсь український культурний вираз, взятий навіть з народних уст, або утворений як найліпше в душі народній, здається дивним, незвичайним. Але не можна ж через се домагатися того, чи навіть бажати—замкнути культурну мову в границі словарця сільського обиходу, словарця ослабленого, збіднілого через натиск ходячих слів і виразів російських не жадати, щоб вона за межі того словарика не переходила, бо инакше буде незрозуміла для селянина, чи інтелігента, що не пішов в знання своєї мови далі такого бідного сільського словарика. В тім словарику для багатьох культурних понять не знайдеш виразів, як не бийся, як не упрощуй їх, як не знижай культурного рівня мови. І виходить одно з двох. Або зрідися вищих культурних завдань, нерозлучних з національним життям, махнути рукою на всякі перспективи національного розвитку. Або свідомо вводити народ і інтелігенцію, яка відбилася від національного життя, в культурну українську мову. Тоді для читача з народа книжечка написана словарцем його села має бути тільки першим ступінем в переході до мови більш багаті культурними виразами, більш здатної до викладу докладнішого, інтелігентнішого. Для дитини таку ж роль посередника—поки нема школи, має грати читанка, дитячий журнал. Інтелігентному ж чоловікові, при його інтелігенції, не потрібно таких посередників, і він, коли схоче, запевне дуже легко присвоїть собі невеликий той запас культурних слів і оборотів, який культурна робота останніх десятиліть ввела в літературну нашу мову.

Вся ся культурна надбудова над народною нашою мовою, загалом кажучи, дуже невелика—коли порівняти її—чи з масою неологізмів і чужих слів і оборотів в инших культурних мовах, чи з иншими елементами нашої мови. Світові культурні слова однакові для нашої культурної мови з иншими—тисячі їх маємо в щоденнім ужитку однаково чи в українському, чи російському, чи німецькому. Коли порівняти те, що лишилося, як спеціально український культурний запас, з безконечним багатством народної мови, яким орудує наша літературна мова, то побачимо, що та спеціально-українська надбудова не так велика. Для того хто має значніший запас слів народних, розуміється—не тільки з свого села, але й запас загальніший, все-український так би сказати,—вибраний з різних говорів, тому додаток культурних термінів наново утворених, або добутих з народних говорів, але приложених до культурного ужитку в тріх змінній формі, не покажеться, ані тяжким, ані якимсь страшним. Бо ж значна, переважна частина їх опирається безпосередно на народній основі, виразах суто народніх. А з невеличкою частиною виразів не дуже зручних, неповні відповідних для українського уха, які там знайдуться, доводиться поки що миритись, доки не підбереться щось ліпше. Так серед монети, яка ходить на ринку,

завсігди знайдеться певний процент фальшивої, стертої, нездалої, і поки її терплять, вона може сповняти свою роль в обороті.

Нам важно мати тепер можливість культурного обороту. Для сього треба дорожити тою мовою, яку маємо—чистити її, полішати, але й зносити ті її хиби, яких відразу поправити не можемо. А відкидати її зовсім через ті хиби—ніяк не можна, щоб не зістатися беззбройними, позбавленими першого засобу культурного поступу й національного життя.

М. Грушевський.
(Далі буде).

III.

І так—„учитеся, брати мої“! Хто одбився був від українського літературного руху або став оддалік од нього, а тепер хоче бути діяльним учасником українського життя,—нехай першим ділом задасть собі невеликого труду, щоб привчитися до тої літературної мови, якою орудує теперішнє українське життя. Всі ми більше менше перейшли сю школу, й иншої дороги нема для кожного, хто хоче бути діяльним членом українського громадянства. Нехай напружить раз, два, три свою увагу, щоб прочитати й зрозуміти статтю чи книжку, яка на перший погляд показалася йому не дуже зрозумілою. Нехай загляне разів п'ять—десять у словарець, або запитас кого. Нехай візьметься тільки серйозно до своєї роботи—то певне дуже скоро ті труднощі поборе, і теперішня українська мова перестане буде для нього чужою й дивною.

Бо труднощі невеликі, зовсім невеликі в дійсності, а потреба в тім, щоб наші люди не дивилися з боку як посторонні глядачі на теперішній український рух, а й самі до нього прилучалися—дуже велика. Нема важнішої справи в теперішній хвилі над сю, щоб українська інтелігенція—українська з роду, з симпатій, пригорнулася щиро, гаряче до українського руху й стала на ділі українцями, а не тільки „тоже малороссами“. Се питання життя й смерті для українського національного діла, для українського народу—чи стане він справжньою „нацією“, чи завмре в ролі пів-етнографічної „народности“. Перед сею небезпечністю, перед таким величезним питанням треба відсунути на бік всякі дрібні суперечки, треба помиритися з неодним і неконче милим або згідним з своїми поглядами й вдовольнитися ним поки що, коли нема ліпшого готового, виробленого.

Літературна мова се ж все таки перш за все зваряддя, „орудіє“ щоденного культурного життя, а не якийсь твір артистичний, здатний на те тільки, щоб повісити його на стіні в церкві й бити перед ним поклони як перед „святиною краси“. Артисти слова в роді Фльобера або Ніцше нехай роками шліфують, виробляють, викінчують свої архитвори. Ми робітники біжучої хвилі, слуги сучасних потреб українського народу не можемо чекати того часу, аж поки наша мова так виробиться, так скристалізується, щоб можна було виробляти публіцистичну статтю, чи наукову розвідку як ювелірну цяцьку, тай шкода так цяцькатися з ними. Досить буде, коли мови сеї вистачить на те, щоб обмінюватися думками, порозуміватися і посувати наперед нашу культурну й політичну національну роботу.

Оце найважніше тепер—спільна жива робота, рух, поступ. Бо час гарячий, час не стоїть, час такий, що не повториться вдруге! Боровь Боже його втратити. Єднаймося, порозуміваймося тою мовою, яка єсть, а там—„оставимъ астрономамъ доказывать“... Нехай філологи наші на свободі доказують і виясняють, що се слово або оборот не в дусі української мови, що той чужий вираз можна замінити своїм українським. Послухаєм їх і як переконаємося їх доводами, будемо самі так писати. Тільки не стіймо, заложивши руки в кишені серед сих філологічних і діалектичних суперечок. Шкода часу, гайда до роботи!

А кому не спішно, кому не лежить на серці розв'язка великої, вікової історичної трагедії українського народу, що стала тепер перед нами,—нехай далі гудить і ганить „галицьку“, чи „ковану“, чи „тверду“ нашу мову. Нехай відкидає нашу книжку, чи газету, тому, що в ній такі слова стрічаються, яких він досі не чув а ні від бухарки своєї баби Мотрони, а ні від дворника Гарасима. Помилуйте—у них на хуторі кажуть не инакше

як „сливе“, а в газеті пишуть „майже“, у них кажуть „робочий“, а в газеті—„робучий“, кажуть „ледве“, а ті мудреці видумали писати „ледво“. Як можна стерпити таку мову? Ніяк не можна. Ой земляки признають тільки мову Шевченка. Правда, що й тої мови не знають на ділі, бо й у Шевченка знайдуть не одно з того, що їх так гніває,—але це вже инше діло.*)

Мова Шевченка—на меншім вони не помиряться. І мабуть на те нема ради. Треба полишити їх так—нехай чекають, ацеж Шевченко встане і буде писати їм в газетах, перекладати популярні книжки, писати історичні чи критичні праці. Се спокійнійше. Тим більше, що Шевченко й не встане.

Бо як би встав тай став справді писати, міг би вийти скандал в благороднім семействі. Писати так, як він писав у сорокових чи п'ятидесятих роках, Шевченко тепер певно не став би, бо життя йде, й мова не стоїть, а змінюється. Прийшлося б і від Шевченка відректись. А так нема страху. „Дешево й сердито“. Се не трутні України, се не дізertiри, що кидають народне діло в найгорячіший час та ще й своїми наріканнями сіють роздоріжжя між нашою суспільністю. Ні, се „справжні“ українські патріоти, які так шанують українську мову, що ані в руки ані в рот її не беруть. І тільки тому не читають нічого по українськи, бо се не Шевченко писав, і тому самі нічого не пишуть, бо вони не Шевченки. Справді, вони не Шевченки.

М. Грушевський.

(Далі буде).

*) Шаповиш читачів, що терпеливо прочитали мої попередні статі, мушу просити вибачення за той труд, що задали їм ті статі, не зовсім з моєї вини, а також і з вини друкарської—через помилки в словах, знаках і т. д.

Про мову.

IV.

Але ж помилуйте, скажуть мені любезні земляки, на мою раду учитися українській мові,—що ж се за рідна мова, коли треба її вчитися? Ми добиваємося прав українській мові через те, що вона нам своя, рідна, а ви кажете її вчити, наче б чужу! Що ж тоді за користь з своєї мови?

Се мабуть найдалший і найстрашніший, найбільше небезпечний вивід, який можна вивести з моєї ради. Але як без церемонії, без покровців поставив я сю раду, в надії на здоровий, незасліплений розум моїх земляків, так сам வி-
суюваю і сей можливий, найбільше небез-

печний закид, який можна виставити проти такої науки. Я вірю, що українство наше все таки має в собі стільки стихійної сили, стільки життєвості, що його не заб'єш ніякими софізмами, ніякими теоремами, що воно своєю стихійною силою переб'ється через усякі штучні перешкоди—поки не вб'ємо самі сеї сили нашою апатією, бездіяльністю. І через те я сміливо сам ставлю сеї можливий аргумент, хоч може де кому сеж й здається небезпечним, мовляв, самим давати зброю ворогам в руки.

Всі вчаться своєї рідної мови, а наша біда така, що треба вчитися їй більше, ніж кому иншому.

Де дитина виростає в нормальних обставинах—в атмосфері своєї мови, уживаної всіма, у всіх сферах життя, там вона несвідомо, сама того не помічаючи, здобуває змалечку дуже велике знання своєї мови ще перед тим, ніж почне жити свідомо, і в початках свідомого життя має і запас слів і призвичаєння до форм і оборотів, і загальну звичку—„дух“ мови, як то кажуть. Правда сеї словарь дитини буде завсігди ще далеко неповний—вона буде його ще довго доповняти; уживання і відріжнювання форм у неї досить неясне; нема відомости того, що правильне, добре, а що ні. Але знов таки—коли людину окружає далі атмосфера її рідної мови, коли вона уживає її в житті, в школі, на ній неустанно читає, пише, нею думає й говорить, тоді вся культурна робота, культурний розвій, який вона переходить, являється zarazом культурою її мови. Систематична наука граматики, стилю і т. д. тільки приводить до системи відомости, вже в значній мірі готові, зібрані. Таким чином мова в своїй закінченій, зовсім виробленій формі дається такій людині далеко, без всякого порівняння легше, ніж чоловікові чужому, що буде всього, від а до з вчитися з книжки, з граматики, з словаря і т. д.

Українська дитина досі не має таких корисних обставин для вивчення своєї мови. Кажу все про Україну російську, бо галицька виробила вже собі кращі умови з сього погляду. Для дуже значної частини нашого покоління з інтелігентних верств російської України українська мова не була вже „матерною“ мовою, як залюбки звуть рідну мову: від батька, матері вона її не чула. Чула може від слуг, від „простих людей“, що з'являлися в домі, і скоро помічала, що се мова низшої категорії, не „справжня“ мова її круга. Так само, хоч трохи пізніше, мусіла вона помітити се і в такім разі, коли чула українську мову в своїй семьї: се мова „не настояща“: вона уживається в розмовах інтимних, між своїми людьми, але в справах ділових, в писанню, читанню уживають иншої, „настоящої“ мови, і сеї мови учать дитину, поправляють, коли вона не добре говорить, а українська зістається без культури.

Виїмки з таких звичайних обставин стрічаються дуже рідко, а результат такий, що наша інтелігентська дитина з семьї виносить, по перше, дуже невелике знання української мови вона має малий запасець слів, переважно самих „комнатних“, або „хозяйственных“, і не має „почуття“ мови, а по друге—вона призвичаїлась дивитися на українську мову не серйозно і не дбає про те, щоб

орудувати нею ліпше, не культивує її загалом. А всі дальші обставини життя—школа, самоосвіта, зносини, вся культурна нинішня обстановка тільки далі відзвичає від української мови. Привчає уживати до всяких культурних потреб своєї мови чужої, думати на ній і так сказати—з становища чужонародньої психології оцінювати форми чи слова українські. Отак і перебірають у нас суто українськими словами й кривляться, як котресь слово чисто українське, або утворене цілком в душі української мови пригадує великоросійське слово иншого значіння: „виїмок“ пригадує російську „выемку“, „позір“ великоруське—„позорь“, „матерна мова“—„истинно-русскія выраженія“ і т. н.

В трохи ліпших обставинах, що до своєї мови виростає дитина сільська—але також не багато. Вона довше росте в атмосфері української мови, та й пізніше не зовсім виходить із неї. Але мова не культивується й тут, а навпаки—фальсифікується, розмішується й пімніюється елементами чужої мови. Граніця між своєю мовою й чужою затирається: рідко коли почує дитина, що великоруська мова, якої вчать її у школі, мова чужа, инша від її рідної мови. Навпаки—вона звичайно буде чути такі погляди, що се дві відмінні, дві ступені тої ж самої мови: одна панська, друга мужича, одна „образована“, для книжки, для газети, для поважної розмови, друга—хатня та господарська, до розмови про гній і хлів. І в міру того, як захоплює чоловіка „культура“, опановує його снокуса мішати до своєї „простої“ мови як можна більше елементів „образованої“ мови, так що по більше „культурних“ околицях місце української мови заступає справжній жаргон. Елементи великоросійської мови виперають елементи українські, незвичайно обіднюють українську мову, і доходить діло до повної утрати почуття мови: до того, що вже й українські форми, а не тільки слова здаються дивними „як се ви пишете: „дім“, коли у нас кажуть „дом“.

Дальше вже нема куди йти—або прощатися з українською мовою, або вчитися її, щоб освоїти й вернути їй місце культурної мови, культурного знаряддя.

(Далі буде).

М. Грушевський.

Промову.

У.

На протязі цілих віків обставини життя українського народу складалися дуже некорисно для його національного життя й ослабляли його національну силу й національне почуття. Панування чужих на українській землі розвивало силу протеста, авархістичні інстинкти, а ослаблювало інстинкт організаційний. Національне життя мало тільки короткі хвилини такі, що могло спалахнути сильним огнем, а переважно тліло тільки непомітно під попелом, і національне почуття слабло й замерало. Тільки в західній Україні незвичайне загострення національного контрасту викликало нарешті сильний вибух національного почуття. Ріжницями національна там злучилася з ріжницями релігійними, класовими, з контрастом політичних і економічних прав і сил, і се загострило національну свідомість і привело до напруженої національної боротьби.

На Україні російській не було такого загострення і національне почуття українське не наставилося так. Воно не вмерло, і не хоче вмирати, але не проявляє себе і в житті сильно і помітно.

Навпаки, воно наче не вірить само в свою силу і соромиться всякого сильнішого прояву. Натяком на „узость“, не кажучи про національний шовінізм, можна забити бачи кожному середньому українцеві й довести до того, що він відречеться всього—хоч би в домаганнях його не було й тіни якоїсь національної виключності чи шовінізму.

Ся слабкість національної енергії, національного почуття, дає себе чути на кождім кроці, дає себе знати і в тих питаннях, які я порушив в отсих статтях. Сей крайній партикуляризм в справах мови, провінціональний патріотизм, який вимагає, щоб газета писалася мовою його села, а все українське письменство не виходило за межі словаря його повіту. Сі претенсії кожного, щоб Україна йшла до нього, й неохота поступити самому хоч кроком до неї,—зробити невеличкі зусилля, щоб увійти, так сказати, у всеукраїнський фарватер літературного й культурного руху. Сей страх перед всяким сміливішим, певнішим виступом так само в справах мови, як і в інших національних справах—вічне побоювання, що скаже повітова „Марія Алексевна“ про якийсь такий сміливіший виступ—

все се прояви того ослаблення національної енергії.

Народи, суспільности з сильнішим національним почуттям, з більше розвинутою національною енергією не такі операції переводили над своїм національним життям, над своєю мовою, як отся наша проблема всеукраїнської культурної мови.

Проводили сильно, енергично, не оглядаючися на те, чи кому се здається дивним, чи смішним, в тім почутті, що в питаннях своєї національної культури кожда суспільність має суверенні права, рішає їх з становища своїх поглядів і інтересів, не питаючися чийогось суду чи оцінки. Румини перевели в XIX в. радикальну реформу своєї мови, „вичистивши“ її від елементів славянських і інших та заповнивши їх місце елементами романськими. Постановили наблизити свою мову до латинської мови, відповідно до своєї національної традиції, що вони—потомки Римлян, Romani, і мають мову римську. Славянський елемент, в супереч сій традиції, був сильно підбив елементи римські, славянська мова стала культурною, книжною мовою Румунів в середніх віках. Але вони виперли її з часом, замінивши мовою румунською і нарешті постановили вигнати і з живої мови славянські елементи, хоч як, вони були величезні, хоч як—здавалося б, неможливо без них обійтися. Постановили й ведуть сю лінію, виганяючи ці славянські елементи з школи, з книжної мови, з уживання інтелігенції, і при енергії, без сумніву, „вичистять“ з часом і народню мову.

А Чехи? В розмаху свого національного відродження вони постановили націоналізувати свою мову як найповнішче і замінити чужі вирази свійськими—навіть загально в цілім світі прийняті культурні слова, як тепер, музика і т. н. Повидумували на їх місце не раз такі слова, перед якими шишковські „мокроступи“ й „шаропихи“ являються верхом простоти й зрозумілості. Дали привід до нечислених анекдотів, глузувань, що, мовляв, треба чеську фразу перемінити на німецьку, аби її зрозуміти і т. н. Але се їх зовсім не засмутило, вони свою нову мову прийняли, перевели через книгу й школу, проведуть через народню мову, і через століття ніхто не буде дивуватися тим словам, як не дивуються в Росії російським „впечатлѣніямъ“, „средоточіямъ“, „міросозерцаніямъ“ і иншим дивоглядам.

Се були крайности, але що сказати про нас, коли глузуємо й відрікаємося чистісеннього українського виразу, коли він для великоросійського уха зазвучить дивно. Штучно, умисно вбіднюємо природні багатства української мови, щоб не сказати чого незрозумілого для панків, яким властиво все українське стало чужим і незрозумілим. Викривляємо самі основи мишлення, підтягаючи свою мову під складню мови великоросійської...

Самі забиваємо, загорожуємо дороги культурному розвою, не допускаючи до вироблення української мови культурної, наукової, здатної до наукового мишлення.

Ей, горе малодушним!

(Далі буде).

М. Грушевський.

Про мову.

VI.

Не такий час, щоб малодушествовати. Годі політикувати та метекувати, як би то хитро-мудро, невеликим коштом пробігти межі дощ, „п'тушкомъ, п'тушкомъ“ проскочити між культурні нації з нашим українством, нікому не попавши „на зам'чаніє“. Щоб і капітал національний здобути і зістатися „дамою пріятною во всѣхъ отношеніяхъ“ для всіх, хто з нами має чи схоче мати діло. Щоб і „узкості“ нам ніхто не закинув, щоб і вірної служби російській культурі в чім небудь не порушити, і польському стапу розіаданія на Україні в чім небудь не завадити.

Мусимо мати одвагу бути самим собою, не страхаючися ані недорічного глузування, ані гнівних криків тих, яким зріст українства грозить наступити на котрийсь мозіль, ні певних болів і мук породження українського національного життя. Досить з нас, коли знаємо, що українство в тім культурнім, поступовім напрямі, в яким ведемо його, таким чином в конфліті з загальнолюдським поступом не війде, і що ті болі й муки мусять бути понесені для того, щоб український нарід розв'язав для себе проблему національного розвитку. І хто не з нами в сей тяжкий критичний час,—той против нас. Хто своєю—не тільки активною ворожнечою, а й пасивною силою сопроотивлення здержує національне усвідомлення української людности, гальмує перехід української народности до свідомого національного життя, той чинить тяжку шкоду українському народови в нинішню переломову хвилю. Чи буде се їзда на принціпіяльнім конику—агітація против української національної участі в імя ширших завдань нинішньої хвилі, чи сіяння смуту і приохочування до національної культури дискредитованням української культурної роботи, культурних засобів українських, українського слова, літературної мови. Хто вириває книжку чи газету з рук земляків, знеохочує їх до українського слова, до культурно-національного з'єднання всього українського громадянства, народу під теперішню національну кризу, чинить гріх перед українством, так само як ті, що під політичну кризу XVII в. розбивали політичну єдність, граючи на класовім антагонізмі, заводячи політичні інтриги на другий бік, і ослаблювали тим силу політичних постулатів українського народу.

Через таке роз'єднування великий народний рух XVII в. перейшов на „руїну“ українства. Стережімся, щоб сього не сталося з нашим національним рухом. Не такий час, щоб розбиватися на гур-

тки і гурточки, зв'язані спільними літературними поглядами, спільними переконаннями що до уживання і з двома і одною крапкою, втупивши очі в якісь діалектологічні чи правописні питання, відмахуватися рукою на всякі заходи коло ширшої організації національної роботи, культурно-національного руху. Горетим, хто заносить роз'єднання серед громадянства такими формальними справами, хто на мале каже, що воно велике, як нарікав співець українських усобиць XII віка на своїх сучасників. Прокляття нинішньої хвилі лежить в тім, що українство, вийшовши „з під закону“ 1876 р., далі живе підзаконним життям, не користаючи з „благодати“ конституційного життя—яка ні єсть та наша „истинно-русская конституція“. Що воно далі живе тісним гуртковим життям, до якого привчили його літа під'яремного існування, і не оцінює ваги нинішньої хвилі, що велить українському народу єднатися, організуватися як найскоріше, найінтензивнійше в велике національне тіло, збираючи все, що може бути організоване для українських національних цілей на підставах поступово-демократичних.

Подивіться, як слабо роса овсюднюються українські газети й журнали, всякі українські видання, які назвичайно малі круги української людности захоплюють вони, який незвичайно малий процент вводять вони в національну українську течію. Маса української людности, навіть інтелігенції зістається поза нею. Старі гуртки й гурточки свідомих українців, що повинні були послужити огнищами національного руху, звідки на всі боки сильним, далекосяглим промінням повинен був ударити український рух, освідомлення національно несвідомих з першими початками розкріпощення українства,—зісталися в дійсности відокремленими, тісними гуртками, малими оазами серед національно несвідомого українського моря, слабо зв'язаними між собою, занятими своїми спеціальними, місцевими роботами. А скільки провінціональної розтічі лежить між тими різними частинами нашої землі, як мало поступили вони в тіснійшій зближенні між собою. А тим часом завдання моменту лежить власне в як найтіснішій з'єднанні розлучених різними політичними, адміністративними й всякими иньшими межами та відмінами частей нашої землі й утворенню на всім просторі її, спільними силами всіх її частей, одної можливо сильної, можливо багатої національної культури, всеукраїнського культурного життя, і то як найскоріше...

Не маємо українського міністерства просвіти чи якоїсь иньшої інституції, яка б могла порішити й завести по всіх школах, урядах, в публічних і всякім иньшій уживанню правописи й норми одностайної української правописи, граматики, стилістики на всім просторі українських земель, в Галичині й на Кавказі, в Угорській Русі і в правобічній Україні, в колоніях Америки й Сибіри чи Туркестані. До такої одностайности мусимо йти иньшими дорогами: дорогою обопільних уступок і толерантності, поблажливості для всяких відмін життя й мови, діалектологічних і культурно-історичних відмін ріжних частей великої української землі, а не кидатися, як бик на червону хустку, на кожду язикову чи правописну відміну, якої „у нас не уживають“, „у нас не розуміють“. Не можемо замикатися в такі тісні провінціальні критерії, бо неминучо розіб'ємо сю велику українську землю на частки, з котрих кожда матиме свою окремішню мову, правопис, свої літературні взірці, свою літературу, а з тим—стратимо всяку можливість широкого національного життя й розвитку, засудимо українство ролі провінціоналізма в кождій з тих провінцій, на які розіб'ється українська земля.

Не чіпатися того, що ділить і роз'єднує поодинокі часті української землі, а пильнувати того, що лучить і єднає їх до купи, і се зміцняти й розвивати мусимо.

Як в життю і традиції, так і в першій великій органі всякої національної єдності й національного розвитку—в національній мові й її культурній, літературній формі.

(Кінець буде).

М. Грушевський.

неможна сподіватися, щоб сим розмахом своїм вона подолала інерцію життя, супротивлення того, що існує.

Від слабого руху українства, який проявляє воно тепер в Росії, неможна сподіватися багато енергії ні в чім поки що. І до тих перешкод, які й без того лежать на його дорозі, які мусить воно побороти, великим нерозумом було б додавати ще нові труднощі, нові „трешні“, в яких дуже легко могла б до решти згинуть, змарнуватися й та невелика енергія, яку воно має. От чому велику шкоду роблять всякі суперечки, які вчашаються за різні формальні дрібниці, і велику нетактовність показують ті, що такі дрібниці витягають і з малого велике роблять. От чому дуже не в час тепер забавлятися у всяке новаторство, пробивання нових паралельних доріг поруч старих, якими, кінець кінцем також можна б прегарно дочувати до нашого Риму—національного увідомлення і національного життя. А ще менше часу тепер на конкуренцію, на суперництво, на полеміку між репрезентантами таких паралельних доріг.

Що б було, як би ми задумали „прежде всякого другого дѣйствія“ виробити тепер для цілого українського народу одну одностийну правопис? Скільки б се з'їло часу, енергії і — властиво без усякої реальної користі! Щоб було, як би знеохотившись різними недорічностями, які можна подбати в нашій літературній, культурній мові, постановили прочистити її та виробити одностийний „канон“ її від Сяна до Кубані? Мабуть, покоління цілого на се б не стало, аби такий канон виробити і в ті академічні кайдани нашу мову закувати.

А на що?

Маємо кілька відмін правописи; кожда з них має своє добре й своє лихе. Кождий може держатися тої, яка йому миліша і можуть вони преспокійно жити поруч якийсь час, поки тіснійші звязки, толерантність, яка виробляється спільною позитивною роботою, а не передиранням та амбітним суперництвом, не дозволять поволі вигладити всі ті, властиво невеликі, різниці. Маємо мову культурну, літературну, наукову; яка не яка, вона може сповняти своє призначення зовсім добре, і маємо вже певний культурний запас на сій мові. Добра річ її чистити, шліфувати, але відкинути її на її місце поставити якусь нову, спеціально полтавську, чи харківську, чи якусь иншу — се річ зовсім неможлива.

І тим само неможливо—занехати всяку культурну роботу, поки та літературна мова „виробиться“, вичиститься. Єсть у нас термінологія наукова і шкільна, вироблена переважно на ґрунті галицькім, вироблена в значній частині на швидку, під натиском наглої потреби і не завжди вмілими руками. Через те є в ній чимало сміття, яке мусить бути раніше чи пізніше виметене, і його треба вимітати неустанно. Але очевидна річ, що все-таки виходити треба від сеї, вже готової, вже прийнятої в одній частині України термінології і з неї перед усім виробити все користне і придатне, викинувши усе нездатне, а не творити зовсім незалежно від неї цілком нової паралельної термінології й копати новий рів між двома частинами української землі, без того роз'єднаної всякими сторонніми впливами. Єднатися, концентруватися, а не ділитися, не розбігатися—се повинно бути у всіх наше гасло.

Звичайно при всякій аргументації, чи против мови, чи против термінів, повторяється, що народ того не приймає, того не розуміє і т. д. В дійсності невдоволення, критика, неохота йде від інтелігенції, яка не хоче зробити тої малої роботи—присвоїти собі культурну українську мову, її термінологію та, ставши на хуторнім становищі в сій справі, заслонюється тим мифичним „народом“. Коли б вона сама зрозуміла й щиро переняла ту нехитру премудрість, що для того, аби орудувати культурною мовою, хоч би й своєю, треба трохи привчитись її, то цю премудрість без труда, і ще легше далеко присвоїв би собі й народ, який далеко ліпше розуміє, що книжна мова йому не може датися без певного труда. І тоді виявилось б, що книжка українська, написана для широких кругів народу, зовсім не дає ніяких особливих труднощостей для зрозуміння тим народом ні з сторони правописи, ні лексик, ні складні, ні термінології. Повторюю—книжка призначена для широких кругів. Во ніхто не має претензій до того, щоб статі збірника математично-природописної секції товариства Шевченка, а

навіть історичні чи філологічні наукові курси були написані загальноприступно для читача з народу. Такі річі ніде не пишуться для народу, і наша культурна мова не може бути винятком. Книжка, призначена для народу, може обмежитися мінімумом елементів культурних, заразом—можливо зблизитися до місцевого обихода живої мови. Але у інтелігента не повинно бути місця локальних, провінціальних капризів. Поки народ живе, живе й його мова. Ні я, ні ви, читачу, не вгадете, яка буде мова наша літературна й наукова, її термінологія, її правопис, навіть за п'ятдесят літ—як будуть писати й говорити наші внуки. Пильнуймо своєї мови, поліпшаймо її, але не затуркуймо голови а ні собі, а ні людям надмірним перфекціонізмом. Довлеєт дивлятися злорада його. Деякоство девять процентів того, що продукуємо ми тепер, сповнивши свою службу теперішній хвилі, однаково забудеться і що ж тут старатися про те, щоб його форма подобалася будущим поколінням, коли в тім вони не будуть мати потреби?

Те з теперішніх писань, що потрібне буде для ужитку наших правнуків, постараються вони перевести на будущу правопис, і мову йому перелицюють, коли воно буде потрібним для ширшого ужитку. Сей труд і клопіт можемо їм полегшити. Не маймо претензій творити для віків, а ліпше пильнуймо свого обов'язку перед хвилею, перед її вимогами, щоб чесно сповнити його.

Старозавітна легенда оповідає про свого національного героя, що він в розпалі гніву, не маючи иншої зброї, осличними щелепами, що попалися йому на дорозі під руку, побив тисячі ворогів. Я думаю, що нинішні наші культурні знаряди—літературна й наукова мова, термінологія, правопис, всетаки щось ліпше від тих осличих щелепів. Але як би справді було се все тільки осличними щелепами, то і з сею зброєю потратимо ми доказати великих діл на полі культурно-національного відродження нашого народу. Иншої зброї, инших засобів ми не маємо й не будемо мати. Але коли будемо мати те завзяття праці й боротьби, якого вимагає від нас велике завдання хвилі, що лежить перед нами, ми і з тою зброєю докажемо свого. Тільки викресати треба з своєї душі святий огонь запалу.

М. Грушевський.

Про мову.

VII.

Ніщо не пропадає в природі, і так само в народнім життю. Стерти те, що єсть, і написати на тім місці відразу щось нове, се легко на піску, або на шкільній дошці, але в життю реальнім се не так легко. Сильне те, що коріниться в нашій минувшині, що має опору в звичаях, в попередній роботі слабке і хитке, що робиться в рішучій незгоді з нею. І тому практичний розум наказує, роблячи нове, звязувати його з старим з готовим вже, особливо там, де енергія руху не велика, нема в ній розмаху й